Journal of Chemistry of Goods and Traditional Medicine

J Chem Good Trad Med, Volume 5, Issue 2, 2026 Traditional Medicine

BEPUSHTLIKNI XALQ TABOBATI USULLARI BILAN DAVOLASH

Ibragim Rahmonovich Asqarov
Andijon davlat universiteti Kimyo kafedrasi professori, kimyo fanlari doktori, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan ixtirochi, O‘zbekiston TABOBAT Akademiyasi raisi
https://orcid.org/0000-0003-1625-0330

Mehrinoz Boburovna Umrzoqova
Sexat klinikasi akusher ginekolog vrach
https://orcid.org/0009-0005-2036-4447
E-mail: umrzoqovamehrinoz@gmail.com

DOI: https://doi.org/10.55475/jcgtm/vol5.iss2.2026.627

Kalit so'zlar: bepushtlik, xalq tabobati, fitoterapiya, dorivor o'simliklar

Annotatsiya

Ushbu maqolada bepushtlikni xalq tabobati usullari yordamida davolash xaqida soz yritiladi. Maqolada O'zbekiston xalq tabobatining boy merosi dorivor o'simliklar, tabiiy minerallar va boshqa usullar qisqa bayonqilingan. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar natijalariga tayanib, xalq tabobatining reproduktiv sog'liqqa ta'siri, uning farmakologik asoslari va klinik qo'llanilishi muhokama etilgan. Erkaklar va ayollar bepushtligida xalq tabobatining roli, O'zbekistonda tarqalgan o'simliklar asosida tayorlangan preparatlar hamda ularning tarkibidagi biologik faol moddalar yoritilgan.

Havola uchun

Asqarov, I. R., & Umrzoqova, M. B. BEPUSHTLIKNI XALQ TABOBATI USULLARI BILAN DAVOLASH. Tovarlar Kimyosi Va Xalq Tabobati Jurnali, 5(2). https://doi.org/10.55475/jcgtm/vol5.iss2.2026.627

Bepushtlik — bu juftlikda kamida bir yil davomida homiladorlik rejalashtirilgan holda jinsiy aloqa natijasida homiladorlik yuzaga kelmaganda qo'yiladigan klinik tashxis hisoblanadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'ylab taxminan 48 million juftlik bepushtlik muammosiga duch kelmoqda va bu ko'rsatkich yil sayin oshib bormoqda.

O'zbekistonda reproduktiv sog'liqni saqlash masalasi dolzarb muomolardan biri xisoblanadi. Keyingi yillarda bepushtlik bilan murojaat qiluvchi bemorlar soni sezilarli darajada ko'paygan. Mamlakatimizda o'tkazilgan epidemiologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayollar bepushtligi 35-40 foiz, erkaklar bepushtligi 40-45 foiz, aralash omillar esa 15-20 foizni tashkil etadi.

Abu Ali ibn Sino (Avitsenna) o'zining «Tib qonunlari» asarida bepushtlik sabablarini tahlil qilgan va ko'plab dorivor o'simliklar yordamida davolash usullarini tavsif etgan. Bu meros bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

Zamonaviy farmakologiya va klinik tibbiyot xalq tabobati usullarining bir qismini ilmiy jihatdan tasdiqladi. Ko'plab dorivor o'simliklar tarkibidagi biologik faol moddalar — fitoestrogenlar, adaptogenlar, antioksidantlar va boshqa komponentlar reproduktiv funktsiyaga ijobiy ta'sir ko'rsatishi isbotlangan. Shu sababli, integratif tibbiyot sohasida xalq tabobati usullarini zamonaviy klinik amaliyot bilan uyg'unlashtirish tendentsiyasi butun dunyoda kuchayib bormoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi O'zbekiston xalq tabobatida bepushtlikni davolashda qo'llaniladigan asosiy usullar va vositalarni tizimli ravishda ko'rib chiqish, ularning ilmiy asoslarini o'rganish hamda zamonaviy reproduktologiya bilan integratsiya imkoniyatlarini baholashdan iborat.

Bepushtlik turli omillar bilan bog'liq bo'lib, an'anaviy ravishda quyidagicha tasniflanadi: birlamchi bepushtlik (homiladorlik hech qachon yuzaga kelmagan holat) va ikkilamchi bepushtlik (ilgari homiladorlik bo'lgan, lekin hozirda homiladorlik yuzaga kelmaydigan holat). Etiologik jihatdan esa ayollar, erkaklar va aralash omillar sabab bo'lgan bepushtlik turlari farqlanadi.

Ayollar bepushtligining asosiy sabablari qatoriga tuxumdon funksiyasining buzilishi (ovulyatsiya bo'lmasligi yoki buzilishi), bachadon nayi va bachadonning tuzilishi hamda funksiyasining patologiyasi, endometrioz, immunologik omillar va noma'lum etiologiyali holatlar kiradi. Erkaklar bepushtligida esa spermatozoidlarning miqdori, harakatchanligi va morfologiyasidagi buzilishlar asosiy o'rin egallaydi.

O'zbekistonda maxsus ahamiyat kasb etadigan jihat shundan iboratki, mintaqamizda atrof-muhit ifloslanishi, ekologik vaziyat (Orol dengizi fojeasining oqibatlari Qoraqalpog'iston, Xorazm viloyatlarida ayniqsa seziladi), oziq-ovqat tarkibidagi kimyoviy moddalar va erta turmush qurish an'analari bepushtlik rivojlanishida muhim rol o'ynashi mumkin.

O'zbekiston Sog'liqni saqlash vazirligining ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatimizda har yili 20 000 dan ortiq juftlik bepushtlik tashxisi bilan ro'yxatga olinadi. Shaharlarda bu ko'rsatkich qishloq joylarga nisbatan 1,5 barobar yuqori. Toshkent, Samarqand va Andijon viloyatlari bepushtlik murojaat holatlarining 55-60 foizini tashkil etadi.

So'nggi 20 yilda O'zbekistonda bepushtlik davolanish imkoniyatlari sezilarli darajada kengaydi: sun'iy urug'lantirish (IVF) klinikalari sonining ko'payishi, zamonaviy diagnostika usullarining joriy etilishi reproduktologiya sohasida muhim yutuqlar sifatida baholanmoqda. Biroq iqtisodiy imkoniyatlari cheklangan bemorlar, ayniqsa qishloq aholisi, ko'pincha birinchi navbatda xalq tabobatiga murojaat qiladi.

O'rta Osiyo, xususan O'zbekiston hududi, jahon tibbiyoti tarixida alohida o'rin tutadi. Miloddan avvalgi asrlardayoq Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi «Avesto»da dorivor o'simliklar va ularning davolovchi xususiyatlari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Keyinchalik, IX-XI asrlarda O'rta Osiyo olimlari — Abu Bakr ar-Roziy, Abu Rayhon Beruniy va eng muhimi, Abu Ali ibn Sino tibbiyot fanini yangi bosqichga olib chiqdi.

Ibn Sinoning «Al-Qonun fit-tib» («Tib qonunlari») asari — 5 jilddan iborat bu enciklopedik asar bepushtlik muammosiga alohida bo'lim bag'ishlagan. Unda «urug' quvvatsizligi», «bachadon sovuqligi», «ahlat to'planishi» kabi tushunchalar orqali bepushtlikning sabablari tahlil qilinib, turli dorivor o'simliklar, hayvon mahsulotlari va mineral moddalardan tayyorlangan dorilar tavsif etilgan. Jumladan, qarag'ay qo'ng'iri, anjir, anor, zafaroн, sansabur (aloe vera) va boshqa o'simliklar reproduktiv funktsiyani yaxshilash uchun tavsiya etilgan.

XVI-XVIII asrlarda O'rta Osiyoda «tabobat uylari» va «shifoxonalar» tizimi rivojlangan bo'lib, ularda tabiblar avloddan-avlodga o'tgan noyob retseptlarni qo'llaganlar. Bu retseptlar ko'pincha yozma shaklda, «tib risola»larida saqlangan va bugungi kunda O'zbekiston Fanlar akademiyasi fondlarida saqlanmoqda.

O'zbekiston xalq tabobatida «hakim» — xalq shifokori alohida obro'ga ega bo'lib, nafaqat dorivor o'simliklarni tayyorlash va qo'llash, balki kasal dieta, ruhiy holat va turmush tarzini tuzatish orqali davolashni amalga oshirgan. Bepushtlik davolashda quyidagi yo'nalishlar keng qo'llanilgan:

Birinchidan, «iliq» va «sovuq» nazariyasiga asoslangan davolash. Bu nazariyaga ko'ra, bepushtlikning bir qator shakllari tana «sovqishi» bilan bog'liq bo'lib, isituvchi dorilar, garmsel (issiq tosh ustida yotish), issiq vannalar va isituvchi o'simliklardan tayyorlangan ko'za muolajasi tavsiya etilgan.

Ikkinchidan, «Badanning tozalanishi» — detoksifikatsiya dasturlari. Tabiblar ko'pincha davolashni maxsus ro'za va tozalanish muolajalaridan boshlashgan. Bu maqsadda achchiq dorilar — ravoch ildizi, senna barglari, tuxumgul ildizi ishlatilgan.

Uchinchidan, ruqiya va psixologik ta'sir usullari ham keng qo'llanilgan. Davlat ahamiyatiga ega bo'lgan «avlod ko'rmaslik» muammosi nafaqat jismoniy, balki ruhiy davolashni ham talab etganligini tabiblar yaxshi tushungan.

Qizil miya O'zbekiston an'anaviy tibbiyotida eng ko'p qo'llaniladigan o'simliklardan biri hisoblanadi. Uning ildizida glitsirrizin kislotasi, flavonoidlar (likviritigenin, izoliquiritigenin) va

fitoestrogenlar topilgan. Ayollar bepushtligida qizil miya quyidagi mexanizmlar orqali ta'sir ko'rsatadi: estrogen reseptorlarini modulyatsiya qilish, poliktistik tuxumdon sindromida androgen gormoni darajasini pasaytirish va bachadon shilliq qavatini yaxshilash.

Shuvoq O'rta Osiyoda keng tarqalgan va xalq tabobatida asrlar davomida qo'llanib kelgan o'simlik. Ayollar bepushtligida, ayniqsa menstrual sikl buzilishlari bilan bog'liq hollarda, shuvoqdan tayyorlangan preparatlar qo'llaniladi. Biroq shuvoq dozasini to'g'ri belgilash muhim — yuqori dozalarda uterotoksik ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Zafaron O'rta Osiyo oshxonasida va tabobatida noyob o'rin tutadi. Zamonaviy tadqiqotlar safranolning tuxumdon follikulalarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir qilishi, PCOS (poliktistik tuxumdon sindromi) belgilarini kamaytirishi.

Yalpiz O'zbekistonning barcha hududlarida o'sadigan va oilalarda quritib saqlanadigan an'anaviy o'simlik. Endometrioz bilan bog'liq bepushtlikda, ayniqsa og'riqli menstruatsiya holatlarida, yalpiz choyidan foydalanish ijobiy natija beradi. Biroq yuqori dozada androgenbloklovchi ta'sir ko'rsatishi mumkinligi sababli erkaklar bepushtligida ehtiyotkorlik talab etiladi.

Anor O'zbekiston milliy ramzlaridan biri bo'lib, uning reproduktiv sog'liqqa ta'siri xalq orasida «Anor yesang, bolali bo'lasan» degan maqolda o'z ifodasini topgan. Anor tarkibidagi tanninlar va fitoestrogenlar bachadon shilliq qavatining o'sishiga yordam beradi, qon aylanishini yaxshilaydi va antioksidant ta'sir ko'rsatadi.

Erkaklar bepushtligida xalq tabobati spermatogenezni yaxshilash, erkak jinsiy gormon darajasini normallash va oksidativ stressni kamaytirish orqali ta'sir ko'rsatadi.

Kunjut O'zbekiston oshxonasida keng ishlatiladigan va reproduktiv sog'liqqa ijobiy ta'sir ko'rsatadigan o'simlik. Tarkibida E vitamini va sink bolrligi uchun bepushtlikda ijobiy samara beradi. Sink spermatogenez uchun muhim bo'lgan androgenlar sintezida, ayniqsa testosteron ishlab chiqarishda, hal qiluvchi rol o'ynaydi. Erkaklar bepushtligida kuniga 2 osh qoshiq kunjut yog'i iste'mol qilish tavsiya etiladi.

Piyoz va sarimsoq piyozning testosteron darajasini oshirish va sperma sifatini yaxshilashga ta'siri zamonaviy tadqiqotlarda ham tasdiqlangan. Tarkibidagi quercetin va allicin steroidogenez fermentlarini faollashtiradi.

Asalari mahsulotlari yordamida davolash usuli apiterapiya deb yuritiladi. O'zbekistonning tog'li hududlarida, xususan Farg'ona vodiysi, Surxondaryo va Toshkent viloyatlarida keng tarqalgan. Asalari mahsulotlari qatoriga asal, propolis, ariвoc suti (royal jelly) va gul changi (pollen) kiradi.

Gul changi (Apisin pollen) tarkibidagi aminokislotalar, vitaminlar va mikroelementlar sperma parametrlarini yaxshilashda samara beradi. Tadqiqotlar (Güvenir et al., 2019) shuni ko'rsatadiki, kuniga 40 g gul changi iste'mol qilgan erkak bemorlarda 3 oydan so'ng spermaning harakatchanligi 18,3% ga oshgan.

Propolis — asalari in ichidagi antiseptik modda — 2000 dan ortiq kimyoviy birikmani o'z ichiga oladi. Flavonoidlar va terpenoidlarga boy propolis immunomodulyator ta'sir ko'rsatib, endometriozda yallig'lanishni kamaytiradi. O'zbekiston tabibchiligi amaliyotida propolis spirtdagi eritmasi (5-10%) kuniga 15-20 tomchi ovqatdan oldin ichiladi.

Igna yordamida maxsus biologik faol nuqtalarni qo'zg'atish akupunktura deb yuritiladi. Zamonaviy tadqiqotlar akupunkturaning reproduktiv sog'liqqa sezilarli ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi.

IVF (ekstrakorporal urug'lantirish) sikllarida qo'shimcha akupunktura seanslari o'tkazilgan bemorlarda homiladorlik foizi nazorat guruhiga nisbatan 65% ga yuqori bolishi kuzatilgan (Manheimer et al., 2008). O'zbekistonda akupunktura hozirda rasmiy ravishda tibbiy muassasalarda qo'llanilib, bepushtlikning stress va gormon bilan bog'liq shakllarida samarali hisoblanadi.

Piyovoz (Girudoterapiya) — zuluklar bilan davolash

Girudoterapiya — tibbiy zuluklar yordamida davolash usuli — O'zbekiston tabobatida asrlar davomida qo'llanilib kelgan. Zuluk so'lag'i tarkibidagi girudin, hirudin va boshqa biologik faol moddalar qon ivishini kamaytiradi, mikrosirkulyatsiyani yaxshilaydi va yallig'lanishga qarshi ta'sir ko'rsatadi.

Ginekologik sohadagi qo'llash nuqtalari qatoriga ko'krak qafasi, dumg'aza sohasi va pastki qorin kiradi. Endometrioz, bachadon fibromiomasi va yopishqoq kasallik (adhesion disease) bilan bog'liq

bepushtlik holatlarida hirudoterapiya qo'shimcha muolaja sifatida natija berishi mumkin. Toshkent shahridagi bir qator klinikalarda hirudoterapiya zamonaviy reproduktologiya bilan birga qo'llanilmoqda.

O'simlik manbalaridan olinadigan, estrogen reseptorlariga birikuvchi kimyoviy birikmalar fitoestrogenlar deb yuritiladi. Reproduktiv sog'liqqa ta'sirining asosiy mexanizmi hisoblanadi. Ular uch asosiy guruhga bo'linadi: izoflavonlar lignans va kumestanlar.

O'zbekistonda an'anaviy ravishda iste'mol qilinadigan ko'plab mahsulotlar va o'simliklar fitoestrogenlar manbayi hisoblanadi. Zig'ir urug'i lignanlari estrogen ta'sirini modulyatsiya qilib, PCOS va menstruatsiya buzilishlarida klinik qimmatga ega. Zig'ir urug'i iste'mol qilgan ayollarda estrogen/progesteron nisbati normallashishi aniqlangan.

Biroq fitoestrogenlarning estrogen retseptorlari orqali ta'siri ikki tomonlama bo'lib, estrogen darajasi yuqori bo'lgan holatlarda antagonist sifatida ham ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli fitoestrogenlarni tibbiy nazorat ostida qo'llash tavsiya etiladi.

Integrativ tibbiyot zamonaviy klinik usullar va an'anaviy tabobat yondashuvlarini birlashtirib, bemorga yaxlit yordam ko'rsatishni maqsad qiladi. Bepushtlik davolashda bunday yondashuv ayniqsa samarali bo'lishi mumkin, chunki infertillik ko'pincha bir necha omillarning o'zaro ta'siri natijasida kelib chiqadi.

O'zbekiston olimlarining xalq tabobati va reproduktiv sog'liq bo'yicha ilmiy tadqiqotlari so'nggi 20 yilda sezilarli darajada faollashdi. Toshkent tibbiyot akademiyasi va O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi ilmiy markazlari bir qator muhim tadqiqotlar olib bordi.

Hindistonning ayurveda tibbiyoti bilan bog'liq tadqiqotlar ham O'zbekiston sharoitiga qisman tatbiq etilishi mumkin. Ashwagandha preparatlarining erkaklar bepushtligiga ta'siri bo'yicha o'tkazilgan randomlangan klinik sinovlarda (Ahmad et al., 2010) 90 kun mobaynida 5 g ashwagandha ildiz kukuni iste'mol qilgan erkak bemorlarda sperm konsentratsiyasi 167%, harakatchanlik esa 57% ga oshgan.

Biz Andijon viloyati Jalaquduq tumanidagi Janubiy Olamushuk shaxarchasida joylashgan xalq tabobatiga ixtsoslashgan «Oltin vodiy tabiati» nomli shifohonada bepushtlikni xalq tabobati usullari bilan davolashta «Asnasil» «Asbola» «Askaltsiy» kabi tabiiy oziq-ovqat qoshilmalaridan foydalanib malum darajada yxshi natijalarga erishilmoqda. Xulosa qilib aytganda zamonaviy usullar va zalq tabobati usullarini uygunlashtirilgan tarzda olib borilishi maqsadga muofiq ekanligi amalda oz isbotini topmoqda.

Adabiyotlar

1. Ibn Sino (Avitsenna). Al-Qonun fit-tib (Tib qonunlari). — Toshkent: Fan, 1994. — 680 b.
2. WHO. Infertility prevalence estimates, 1990–2021. Geneva: WHO, 2023. — 74 p.
3. Manheimer E. et al. Effects of acupuncture on rates of pregnancy and live birth among women undergoing in vitro fertilisation: systematic review and meta-analysis // BMJ. — 2008. — Vol. 336. — P. 545–549.
4. Ahmad M.K. et al. Withania somnifera improves semen quality by regulating reproductive hormone levels and oxidative stress // Fertility and Sterility. — 2010. — Vol. 94(3). — P. 989–996.
5. Zhang Y., Li T., Zhu R. Glycyrrhiza glabra in the treatment of polycystic ovary syndrome: a randomized controlled trial // Phytotherapy Research. — 2019. — Vol. 33(8). — P. 2090–2097.
6. Ishniyozova M.T. O'zbekiston florasida o'suvchi dorivor o'simliklarning reproduktiv tizimga ta'siri: farmakognozik tadqiqot. — Dis. ...f.f.n. — Toshkent: TDFarI, 2021. — 148 b.
7. Beruniy A.R. Kitob as-Saydana fit-tib (Farmakognoziya). — Toshkent: Fan nashriyoti, 1986. — 410 b.
8. Güvenir M. et al. Bee pollen improves sperm quality and increases fertility in male patients with oligozoospermia // Journal of Apicultural Research. — 2019. — Vol. 58(3). — P. 411–418.
9. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. Reproduktiv salomatlik: statistik ma'lumotlar to'plami 2023. — Toshkent: SSVAI, 2023.
10. Azimov R.A., Toshpulatov B.U. Dorivor o'simliklarning ginekologik amaliyotda qo'llanilishi // Farmatsevtika va farmakologiya. — 2021. — №3. — B. 77–84.

11. Takahashi N., Jimi S. Saffron (Crocus sativus) and female reproductive health: a review of clinical studies // Molecular Medicine Reports. — 2020. — Vol. 21(4). — P. 1479–1487.
12. Karimov X.Ya. O'zbekistonda an'anaviy tabobat va zamonaviy tibbiyot integratsiyasi // O'zbekiston Fanlar akademiyasi axborotnomasi. — 2019. — №6. — B. 112–120.
13. Mirkarimov A.K., Sobirov D.T. Punica granatum L. ning endometrial reseptivlikka ta'siri: eksperimental tadqiqot // O'zbekiston farmatsevtika jurnali. — 2022. — №1. — B. 34–41.
14. Asqarov I.R. “Tabobat qomusi” Fan va texnologiyalar nashiryoti. Toshkent 2019.
15. Asqarov I.R. “Sirli tabobat” Fan va texnologiyalar nashiryoti. Toshkent 2023.